

SORSDÖNTŐ ÉVEK – KETTŐS ÁTÉLÉSBEN

Könyvek közel- s távolnézetből

Emlékalbum, gyermeki intimitásokkal, 1944-ből¹

■ Belefér-e a megszólalni hangban és vizuális emlékananyagban is kötelező alkotó analitikus perspektívájába, hogy a történelmi felelősség a kollektív identitások és egyéni életvezetési normák aktualitásával terhelődik? Vajon „átfordítható-e” az egyén, az átélő személyiség, a megszólalás-kényszer abba a historikus „elszámolásba”, mely nemcsak a kortársakat, hanem az utókort is éppúgy terheli? S lehet-e mindennaposá tenni az emlékezet hordalékait, akár súlyos terheit is, ha immár évtizedek súlyosodnak a visszaemlékezés kényszerére, ha a mindennapok töménysége elnyomni látszik az életesség személyességét?

Marianna D. Birnbaum kötetének főszereplői a gyerekek, az ő életük, helyzetük, barátságuk, elszakadásuk, méltatlan sorsuk, váratlan-véletlen megmenekülésük, túlélési kísérleteik 1944-ben, s részben utóéletük is. A könyv ünneplendő erénye a hétköznapiság. Majdnem levéltári mértékű, de mégis másabb, mert közvetlenül személyes, elbeszélő, kötetlen, időket átívelő, a kollektív emlékezeten túl a mindennapi feledést és felejtetlenséget is beemelő szerkezetű. A szereplők mintegy 2-3 éves kortól 12-16 éves korig idéződnek fel Daisy emlékezetében, szemük színével, kedvenc játékuikkal, szituációs élményekkel, mondataikkal, sorstűrésük és szenvedésük mindenperceivel, s ha túléltek, akkor életsorsuk meghatározottságával.

Az alkotó szuverén szemlélete a kötetben kiegészül még a környezet, a társadalmi létmód, a cselédek, nanyk, keresztanyák, Fräuleinek, nagynénik – és mellettük a fiúk, férfiak, nagybácsik, ismeretlen rokonok, házmesterek, ke-

retlegények, ruszki katonák, magyar bakák, katolikus és zsidó, hívő és hitetlen felnőttek közvetlen közelből bemutatásával, emberi sorsvázlatuk skicceinek képek és emléktörödékek általi megalkotásával. Meg a barátok, beosztottak, üzletfelek, védett házak lakói, pincébe menekült környékiek, ártatlan áldozatok és vétlen családjaik sorshelyzetének, túlélési vakreményének verzióival. Rokonszenvek és embermentések, Dunába-lövések és elhurcolások, marhavagonok és visszatérések, a legtöbb haláltábor neve és híre, közben ismét gyermekorsók, jobbák vagy végzetesek, elkényeztetettség és leleményesség, merész és rátarti megoldások, önfeladó beletörődések. Mindennapok, a náci bevonulástól a háború utáni időkhöz, visszatérőkötől a soha többet nem hallott rokonokig...

Végtelen tömegben, oldalanként számos rejtett intimitással ábrázolt sorok sorozatai ezek, a tízéves kislány emlékezetében megmaradt portrék képzetanyaga szerint. Elhurcolás, foglósors, munkaszolgálat, német vagy orosz kényszermunka, lakásrablás és boltkifosztás, éhezés és krumpliosztás. Egy háromnegyed év, mely a magyarországi zsidóság hozzávetőlegesen félmillió áldozattá vált egyedének sorsát szimbolizálja, akiknek háromötöde a gázkamrák és a kényszermunkák közvetlen áldozatává lett. S közben néhány keresztény segítő, rokon vagy ismeretlen, szomszéd vagy szolidaritást vállaló is arcot kap – nem ok nélkül.

A kötet „szöveganyaga” nem mérhető az akadémikus emlékezetkutatás szimpla mércéivel. A könyv hátoldalán Spiró György ajánló szövege: „Nem igaz, hogy nem lehet újat írni a vész-korszakról, csak kiváló emlékezőképes-

ség, visszafogott, a sorok között megbúvó ironia és jó toll kell hozzá. Mariana D. Birnbaum könyvének nagy része azokról a rokon vagy közeli ismerős gyerekekről és a szüleikről szól, akik nem jöttek vissza; többük fényképét is mellékelte, köztük néhol feltűnik a szerző is kisgyerekként. Normális, jól szituált felnőttek és szépen öltöztetett gyerekek, mindegyiküknek végig kellett volna élnie az életét. A groteszkre finoman kihegyezett szemléletével, az irodalomtörténeti munkákon edzett szerkesztési gyakorlatával a könnyfakasztást a szerző végig elkerülte, ettől szép és igaz ez a könyv.”

A könyv szerzője magyar származású irodalom- és kultúrtörténész, a Kaliforniai Egyetem kutatóprofesszora, a Közép-európai Egyetem vendégprofesszora, barátainak és régi játszótársainak csak „Daisy”. „László Marianna Daisynek születtem Budapesten, a Pószonyi úton nőttem fel. Lassan hatvan éve Amerikában élek, ott mentem férjhez...” Kutatási területeként a közép-európai kultúra nevezhető meg a 15. századtól napjainkig, de Janus Pannoniusról, Moses *Mendelssohn* feleségéről és több más jelentős személyiségről írt féltucat könyvet, Spiró György, Esterházy Péter, Nádas Péter, Danilo Kiš, Christa Wolf, Konrád György és mások huszadik századi jelentősége is foglalkoztatja esszé- vagy interjúkötetekben. Esterházy Péterrel két közös beszélgetőkönyvet is jegyez, legutóbb az *Az évek iskolása* 2015-ben jelent meg. Egy Vári Györgynek adott interjúszövegében így vall a magyar emlékalbum háttéréről és szikáran pontos emlékezeti tartalmáról: „...az jár, általában is, az öregséggel, hogy az ember elkezd visszafelé nézni, és az emlékei egyre fontosabbá válnak. A szomorú emlékek még inkább. A gyerekkoromról van szó, a nagyszüleim komáromi házáról, az ottani zsidó templomról, a pesti zsidó elemiről. Nincs vallási kötődésem, csak mint nosztalgia él bennem. Kulturális kötődésem sincs igazán, mert sem a jiddis, sem a héber nyelvű kultúra nem volt igazán része

az életemnek. A modern héber írókat modern irodalomként olvasom. Vagyis a zsidóság az élettörténetem szempontjából fontos. Mondhatnám, hogy a legfontosabb, mert már régen nem leszek nő, nem leszek kultúrtörténész stb., amikor még mindig zsidó leszek, és akármilyen öreg leszek, a meggyilkolt családtagjaim nem élednek fel.”²

A ’44-es emlékkönyv sajátlagossága alighanem abban áll, hogy nem „a zsidókról” vagy „a zsidóságról” szól, s nem elvont tömeg sorsát idézi meg, hanem mindig személyekét. Nem hallgatja el, ha tétován emlékszik, ha elfogultság hatja át, sem ha olykor száraz vagy tünnető akár. Őket, az élőket, a valamikor voltakat idézi meg, elkerülhetetlen hatású személyességgel.

Ami ezenfelül is izgalmas Birnbaum könyvében, az már korábbi, magyarul is megjelent sikeres művében is jelen volt szemléletmód.³ Aligha kell kósza analógiákat keresgálnünk a huszadik századi vallomások irodalmából, Gracia Mendes históriája esetleírásokban gazdag illusztrációt nyújt ahhoz, hogy a szakralitások tiszteletére kevésbé adó, primer haszonvételben annál harsányabb uralkodó hatalmak működéslogikáját tükrözze. E perszonális történet az eltérő utókorai leírások „tényei” és adatai dacára egykor is másfajta, utóbb még eltérőbb jelentéstartalommal bírt/bírhatott, minthogy az utókor is meg saját kora is épp önnön múltjához vagy élő jelenéhez kellett szabja a bemutatás, rögzítés, intenció, belátás és magyarázat gesztusait, a történő történelem kontextusait. Megerősítő tehát a Szerző szándéka, hogy ha Gracia históriája minden egyedi vonásával együtt is „tantörténet”-szerű, akkor lehet mindezt másként is megérteni, ha jelenünk és múltunk dimenziói között merészkedünk közeledni hozzá. Könyve ezt a régvolt világot a legkisebb „kikacsintás” nélkül is a mai világok analógiájaként értelmezi, elemzésében a mikrotörténetírásnak épp olyan aspektusa gazdagodik, mely alapján a társadalmi környezetéből kilépni kényeszerűlő (vagy ilyesmire vetemedő)

egyén szinte egész kora teljes uralmi ármádiájával kerül szembe, s legfőbb eszköze a menekülés maradhat csupán, vagy valamely messianisztikus képzet, hogy ha például a keresztény Európa falai áthatolhatatlannak bizonyulnak, akár a Fényes Porta bűvkörében is létre tudja hozni túlélő közösségét, kiérdemli a kor legnagyobb tekintélyű bizánci, olasz, németalföldi és ibériai rabbijainak elismerését, s utóbb azt a vádat is, hogy „proto-cionistaként” titkos útvonalakat épített ki a menekülő zsidóság biztos célbaéréséhez, nagylelkű megsegítéséhez. A Mendes család kivételes életű Graciája éppúgy „típus”, mint az *Emlékalbum* megannyi szereplője: szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások, családi némaságok veszik körül az egyes életeteket, szorongásokat ültetnek el a gyermekkorban, méltányossághiányt keltenek, a mások átélte érzelmek saját létbe emelését segítik elő, a családi kapcsolatok egész „mintasorát” vázolják fel, s az érzelmek megértésére fókuszáló „összehasonlító emlékezetkutatás” személyes lenyomatává teszik e könyvet is.

Birnbaum *Emlékalbum*-könyve azoknak is izgalmas forrásmű, akik elfogadják, szeretik vagy megértik a kapcsolatok „mérlegét” tükröző beállítódást, amely elbeszélői életfelfogással, létideológiával hitelesítve a trauma intimizálódását mutatja föl. Szinte lapozunk a sorsokban, oldalanként mások és mások a szereplők, az apró fejezetek egy kortárs portrészort alkotnak, méghozzá gyermeki fókuszról exponáltat. Ez a „lapozgatós” könnyedség, stiláris gördülékenység, adekvát drámaiságot pótló haragnélküliség vagy elfojtás valamiképpen egy etnokulturális sérülékenység szükségzerű tüneteit villantja föl, de indulat helyett mintegy kedélyes gyásszal, a meg-nem-engedődő harag helyetti föloldásban találja mindazt, amit korántsem az elfogadás diktál. A saját emlékfoszlányokban kisajátított és megörökölt, tovább vitt és 1956-os disszidáláshoz vezető úton túl mintegy tartósított életélmények ilyen formában feltárása talán épp a beszélőközös-

ség, az emlékező intimitás megszólaltatása révén a megmaradt társadalmi feszültségeket oldja föl. S teszi ezt épp olyankor, midőn e feszültségek közel olyan életteli, mint Daisy gyermekkorában voltak, s épp úgy, ahogyan a feszültségek bünteljes árnyoldalát a német nemzetideológia hosszasan rejtegette.

Rövidebben, de ugyanakkor kritikai tónust is megfogalmazva itt: lehetett volna talán az emlékalbum fotóit arra használni, amit Marianna D. Birnbaum egykor Gracia Mendes sorsában a túlélők esélyének kultúratörténeti körvonaláival pontosított, s most, a történeti antropológia esélyét mintegy szándékosan elvetve, az emlékezés terhét közszemlére bocsátva fogalmaz meg zsidóságról és világról, immár mentség nélkül pusztuló sorsok kitettségéről. Ha tudományos műre vállalkozik, Birnbaum már ott lenne a memoáriródalom sikerlistáján. De nem tudni, szándéka a budapesti zsidóság életközeli emlékezetbe emelése, az „add tovább fiadnak” kötelezettsége, a személyességek mentése vagy talán annak biztosítása volt-e, hogy mindez ne maradhasson közvetlen elérésen inneni, szubjektív képanyag, hanem legyen közkinccs inkább, egy lassan elmúló nemzedék utolsó hagyatéka, esetleg (nem kevésbé) valamely örök veszélyre figyelmeztető, az elszámolás kényszerével szembenező alkotói üzenet akár.

Mindezekkel együtt is méltó és alázatoskodás nélküli tiszteletet kihívó könyv. Mindenki, akinek erre szüksége van vagy lehet. S amíg lehet.

Hóhérsportrék az arcok birodalmaiból

■ Igencsak erős kontraszt lehetne a történeti antropológia aspektusa Birnbaum könyve esetében, de éppily „lapozós történelem”, vizuális emlékezeti forrásanyag rejlik Ernesto Frers munkájában is, amely a portrék sorát a másik „felvilág” alvilági lényeből formálja meg. *A Birodalom hóhérsainak nyomában* címmel megjelent kötet⁴ nem csu-

pán a holokauszt időrendjét és a nürnbergi vádlottak lajstromát tartalmazza, hanem négy nagyobb blokkba rendszerezi a zsidók mérszárulásának közvetlen részeseiként, felelőseiként és (java részük esetében) emberiség elleni bűntényben részeseikként, akár napjainkig is szökésben lévő ismeretlenjeiként bemutatható mérszárosokat. A CIA és a nyugati országok által kimenekített néhányak (tízezres nagyságrendben) vagy a nürnbergi bíróság által perbe fogott kéttucatnyi legismertebb felső vezető kéttucatnyi legismertebb felső vezető mellett a későbbi, hidegháborús légkörben bűneiket leleményesen rejtő tömegek ellenében szűk körű kutatói gárda indult munkába, hogy feltárja, megnevezze, felelősségre vonassa mindazokat, akik hatmillió zsidót és ötmillió más holtat hagytak „örökségként” a jelenre, itt „nem elviselhetetlen tárgyilagossággal, hanem a rémület emlékezetével” megírt portrészorba szedve jelennek meg. Bűnösök és bűntetteik fotói, az őket utólag nehézkesen azonosítani és megnevezni igyekvő kutatók forrásanyagai kerülnek itt egy képeskönyvbe, főképp olyanok révén, akik túlélők vagy emlékezők nevében, de az utókor igazságkereső elkötelezettsége okán szánták életüket Himmler, Eichmann, Heydrich, Jodl, Keitel, Speer, Ribbentrop, Borman, Göring, Mengele, Hess és mások tetteinek megnevezésére, végigkövetésére. Az ebbe a körbe sorolható mintegy 150 ezer náci szökevényből az utókor igazságszolgáltató büntetésének mindössze 35 ezret sikerült vádhatóság elé vonnia, a háború kirobbantásában, béke elleni bűntettekben, háborús bűnökben és emberiség elleni bűnökben elítéltek java része tehát átélte, megúsza, s ha úgy tetszik, ők és leszármazottaik mindmáig körünkben élnek... Mindazok, akik üldözöik, kutatóik, tetteiket felderítő nyomozóik voltak, ugyancsak jelen vannak „eredményeikkel” e kötetben, mely lakonikus „ajánlójában” így körvonalazza a bűvkört: „A Harmadik Birodalom hóhérai, a holokauszt végrehajtói és akik megbosszulták az áldozatokat”. Róluk szól e könyv, ha csak lapozgat-

juk. De csöppet sem rejti a fedésben lévő tömegeket, sőt: „A náci vezetők és üldözöik története” alcímmel voltaképpen a könyv nem csupán a korabeli rejtett emberek portréit, személyes életútjának apró részleteit kínálja (pl. Heydrich, Csehország és Morvaország „protektora”, minden helyi ellenállástól „megtisztítója” mint félénk kisfiú, aki hegedülni tanult, hogy ebből is „az árja faj felsőbbbségére” utaló önértelmezés szülessen később), hanem egyúttal személyes kapcsolatrendszerek, hálózatok, pszichés motivációk, félelmek és aberrációk tömegét teszi kiolvashatóvá. Egyúttal a háttértörténeteket is, ami egy katalógusnál árnyaltabb értéket ad e forrásműnek. Ahogy a Heydrich elleni prágai merénylet kitervelői, elkövetői is képbe kerülnek, halványan földeregg Hitler belső elhárítási szervezete, képbe kerülnek a cseh szabadságharcosok mögötti emigráns ügynökök, kommandósok, brit elhárítósok, kémek és logisztikai menedzserek is – de nem függetlenül az 1942 májusának végén elkövetett merénylet után elpusztított mintegy ezer megkínzott és kivégzett ember, mellettük háromezer zsidó deportált halálától. Hasonló „pillanatfelvétel” készül Eichmannról, Göringről, Himmlerről és még sokakról, de nem függetlenül a történetek szálai között felfelőlő tényanyagtól (például az 1944 júniusában Magyarországról Auschwitzba érkezett 361 661 fogolytól), s ezenközben a hóhérok históriáját végül is sikerrel feltáró kutatókról, például Simon Wiesenthalról, Beate Klarsfeldről vagy az angol, az amerikai, izraeli és más titkosszolgálatokról, bosszúálló csoportokról, volt nácikról és politikai vagy gazdasági utóéletükről, elszánt üldözöik próbálkozásairól – végül talán nem eltúlozható vádiratként azokról is, akiknek a háborús évek alatt vagy után megnevezhető köze volt a gyilkosok mentéséhez, bűjtatásához, fedezéséhez és a körülöttük helyenként kialakult közöny nemzetközi terjedésében, a Nyugat cinkos felelősségében is.

Nem túl vastag könyv, „mindössze” néhány portré, de abból is a továbbiak,

sorsok és drámák, életutak és függőségek, célok és aljas tervek végtelen tömege ömlik elő. Talán (néha, valamikor és valahol) éppen e tantörténetek kapcsán kellene elmondani, hogy főképp azok, akik tagadnak, félrebeszélnek, ostobaságokra vetemednek, vagy tudatlanságra büszkének minősülnek az európai zsidóság pusztulása és sokan mások gyalázatos megsemmisítése terén, olykor beleolvashatnának ilyesfajta „kézikönyvekbe”, melyekből nem a csahos fasizmus lözungjai, hanem az elkövetők emberi és nyomorult világa dereng elő hétköznapi példák sorozatain át. Tanulságosan, észbontóan, veszélyesen. És korunk „áthallásos” historikumától korántsem függetlenül... A Birodalom arcai ugyanis az arcok birodalmára épülnek, azok mintázatára hasonlítanak. Egykor is, ma is.

Közösségi gyász, nemzet-komplexum, sors-trauma

■ A Birodalom arcainak és az arcok lenyomatainak „hagyatéka” olyan mintázatokba illeszkedik, melyeket nem könnyű, sőt lehetetlen az örökség komplexusai nélkül kezelni. Közösségi viselkedés, szeretet, illúziók és kultúra-elsajátítás, erkölcs és relativizált spirituális értékek kérdései töltik ki aktuális napjaink kihívásainak és próbatételeinek java részét, olykor teóriákban és víziókban, máskor tapasztalati tudásban és megfigyelések során rögzített változatok, hol régi koroké, máskor napjainké, saját világainké és más kultúráké egyaránt. Illendőnek látszik e tárgykörökhöz és ideákhoz igazítani a szemlézés szempontjait is, melyben most egy időálló felvetést, mértékletes, de már nem új összegzést nyújtó kiadványról szólnék.

A közösségi viselkedés alapjai alcímet, de fontosságát tekintve nem mellékes tartalmat vállalja ez a mű ahhoz, hogy szociálpszichológiai összegzést adhasson a német közgondolkodás, lakossági értékrend, mentalitás, történeti önkép és nemzetfogalom komplexumáról (helyenként persze kifejezetten a

komplexusairól is).⁵ A kötet kulcsfogalma, föltett ideája és keresett szociális tartalma talán a szeretet, de mellette éppannyira képbe kerül a vak infantilizmus, a háborús trauma és a bűnbakok kijelölésének, avagy az elnyomás intézményesítésének és a totális alárendelődésnek is legalább akkora „terápiás” tere. A kötet, mely 1967-ben közzéadva mintegy előesti programpontjává lett a '68-as diáklázadásoknak, rendszerkritikus világgépnek, a jóléti és morális eltompultságba belekényelmesedő háborúviselt nemzedékek mozgalmi hangütésének, ténylegesen is frappírozta (az akkor még harsányan Nyugat-) Németország fiatal nemzedékeit. A náci múlttal szembenézni, a megismerés döbbenetét átélni, a „következmények nélküli” közgondolkodást rajtakapni kellő merészséggel képes szerzőpáros egy bűntudatát megbúvással elkerülni próbáló, a hétköznapi fasizmusokat rejtteni siető, a megbocsátásért látszatzűnbánatot sem kockáztató társadalmi világról ad intim látképet, a kollektív bűn és elhallgatás minden felszabadításra váró kérdésétől mentesen édeglő nemzeti közösséget kap rajta önnön hitványságán.

Tudás- és viselkedéstörténetileg a vesztes és áldozatokat jócskán számoló első háború, majd a weimari kísérlet kudarca, a traumatizált németek önkéntes alárendelődését és a „lelkismeret szavát” új agresszióba átmanipuláló közfelfogást vázolja föl. De erre mintegy ráadásképpen ismerteti azt is, hogy a történeti légkörben felgyülemlett problémák (a mindenkori „felelős” keresése, családi tragédiák, gazdasági világválság, elszegényedő tömegek, munkanélküliség, múlttagadás és át-hősítés, bűnbakok megnevezése és megtorlás igénye stb.) együttes pressziója szinte elemi vakhittel segítette valamely „gigantikus apafigura” megtalálására a gyermeki csodavárára áhítókat. A Hitlerben megnevezhető, vakon követhető mitikus hőst, kudarcos nemzeti múltat feledtetni tudó támogatót és messzi jövőndőbe vetett hitet fanatizálni képes kisembert felfedező német tö-

megtársadalom erre már csak kézenfekvő megoldásként kapta a rendszer ellenségeire, az úton előrehaladást akadályozókra, a másságukkal kitűnőkre zúdítható összes előítéletességet, kompenzációs esélyt és ellenségkreálási lehetőséget: cigány, bolsevik, zsidó, szocialista, nem árja, nem tömegember elleni „megoldási” célirányt és útmutatást.

Mitscherlichék egykor korszakosnak mondható szociálpszichológiai összegzése rendszerezetten mutatja be, hogyan függött/függhetett össze mindez a társas hiány, kollektív emlékezeti trauma a „szeretet német módjával”. S a második veszített háborút követően nem a mértékvetel, az elszámolás, a belátás, a tisztázó és megértő magyarázatkeresés vagy akár bűnbocsánat volt a sunnyogó („Endlösung” utáni) megoldás, hanem a tagadás, elfojtás, kivetítés, meg nem történtté hazudás, az elszámolhatatlanság bűnének kollektív feledtetési kísérlete, mely mintegy alapját képezte a Marshall-terv segélyeiből „gazdasági csodára” képes új német önképnek. A büszke változás- és fejlődéstudattal egykönnyen fölszerelkező, de a lelkiismeret próbatételeivel szembesülni nem próbáló német lakosság a „felettes én” teljes elvesztésével, a gyász megtagadásával és elmismásolásával és az ipari jelentőségű népi bűnével mintegy össztársadalmi szinten azt vállalta, hogy Hitler bukásával az erkölcsi felelősség is letűnt, a személyes múltbeli bűnök morális mérlege úgysem elvárható senkitől és senki által definiáltan, a számonkérés és a „parancsra tettem” látszatfelelőtlensége nem kíván majd egyéni szembesülést semmivel... A felettes én, a morális fenség, a vezérvesztés kínja először talán a szüleik tompult közönyével, infantilis meséivel, betokosodott jólétével szembesülő '68-as generációval került napirendre, s ma már kevéssé vitatható, hogy a végül mégiscsak elkövetkező számvetés nyomán a mai Németország a polgári értékrend visszanyerésével és a tolerancia újratervezésével lett képes ténylegesen felőlni a továbbélés szintjéig. Mitscher-

lichék elemzése ezt a mögöttes történeti, folytonos lelki és morális önépítési tünetegyüttest jeleníti meg, s ha „lapos analógiát” keresnénk, kutatva sem találhatnánk korszakosabb jelentőségű európai társadalom-lélektani főművet, mely ekkora hatással maradt a kontinens lakóira, továbbá amely (sajnálatosan, de immár átláthatóan) ekkora jelenkori érvényességgel bír mindmáig, akár kelet-európai vagy földrészközi politikai ideológiák figyelmeztető jelenléte révén.

A gyászolásképtelen társadalmi világot megjelenítő kötet súlyos érdeme, hogy a legkisebb kísértés nélkül a kacifántos szakszöveggyártás terén, de a hétköznapi lélekismeret és két megélt korszak manipulatív hatalmi nyelvének intuícióit is átérző találás révén folyamatosan bevon a hitleri, a posztháborús és hidegháborús, majd a belátás-felismerés-meghaladás időszakának egész nyelvpolitikai világába. Huszár Ágnes fordítása alighanem az érzékenyítés eszköze már, s ettől vérfagyasztóan mai tónusban szól ez a félszáz éves opusz, melyhez Erős Ferenc könnyed és mély áttekintése a korszak(ok) társadalom-lélektani etapjairól még külön ajándék az Olvasónak. A barbár embermegsemmisítés és a traumatikus érvessztés korszakai annyira sugárzóan frappírozzák e kötet olvasóját, hogy nehéz az egyes fejezetek „üzeneteként” megmondani: ekkora nemzet megtévedt históriája, ekkora felelősség kezelni nem tudása, a mitikus és melankolikus gyázmunka kollektív elsinkófálása, a bűn-szegyén-szorongás megkövetelte „valótlanítás” és valóságvesztés drámája vagy mi más tekinthető meghatározóbb effektusnak... (Erős Ferenc előszava arra is érzékenyen utal, hogy a holokauszt-túlélők körében és körülöttük lezajló háború utáni változásfolyamat szinte analóg verziója a szülők és nagyszülők viselkedésmódjaival szembenézni nem képes kelet-európai példának.)

Nem mellékes az sem, hogy e kötet részkérdései, háttérelmzései, az analitikus pszichológia eszköztárának ilyen

világos érvényesülése segítségével kontraszt képződik a fasizmus idején menekülni kénytelen frankfurti filozófusok visszatérése hatvanas évekbeli, a tagadás és elfojtás lélektani tapasztalatát a freudizmuson túl az „egydimenziós ember” (Marcuse) és a „tekintélyelvű személyiség” (Adorno) kialakulás-folyamatával illusztráló társadalomképek komplexitásával, majdan a fogyasztóiság amerikai és nyugati individualizmussá bonyolódó mivoltával összefüggésben. Erős kitűnő bevezető esszéje azt sem hagyja említés nélkül, hogy „a gyászra való képtelenség” meghaladásának folyamata, mely a hetvenes évek közepétől mintegy húsz esztendő alatt sikerképessé tette a német társadalmat, napjaink Magyarországon minden nemzetpolitikai, kollektív identitási (önelemzési hajlandóságot szinte tiltó) stratégiákban épp ellenkezőleg jelenik meg. A külső elszigetelődés, a nyilvánosság megdolgozása a valóságvesztés céljával aktivált, a fiktív és életképtelen identitások terjedésében életerdekét látó, a morális felelőtlenség és a múlt kollektív tagadásának esélyt kínáló államiság valójában e kötet kétszáz oldalán át korántsem „múltkérdésként” mutat tiszta analógiákat, hanem a rémisztő jelen reális kölcsönhatásaiban megbúvó perspektívaként... S ha a gyászolásra képtelenség a közös-

segi viselkedésben, az előtörténet kínos öröksége a jelenben ekkora, eddig nem túl sokak által ismert vagy végiggondolt hatással bír, akkor mintegy kötelesség is újrakérdezni: vajon mindezek együttes hiánya, kínzó túlnyomása és kompenzált vagy elfojtott állapota mennyivel súlyosabb teher lehet?!

A rálátás igényének és a szembesülés súlyának életképes megmaradása vagy újrafeltámadása aligha szentenciákkal elősegíthető. Ehhez ilyen fontos és felelős könyvek, kiadók, megfontolások, szándékok kelleneek – és ennyi felelősség is, mely az emlékezet aktuális részévé teszi az emlékezhiethiány drámáját. Akkor is, ha a gyász immár nemcsak képesség, hanem megélt történelem is. Egyik nélkül sem életképes a belátás, a megbocsátás, a túlélés, a gyászolásra képtelen rendszer pedig a halandó és szimbolikus többleteivel is terhelt gigantikus apafigura helyébe sosem a tolerancia-növekményben érdekelt, hanem a hamis pótlékok piedesztálra emelésében, a szeretetnek álcázott elhanyagolás, sorstitolások, családi némaságok vagy közösségi szorongások, méltányossághiányok kompenzálásában. A múltbéli történések és a közös gyász gesztusainak diszharmoniaja pedig nem a belátó, együttérző, szolidáris és szociális korszakok előjele.

A. Gergely András

■ JEGYZETEK

1. Marianna D. Birnbaum: *Emlékalbum 1944-ből*. Corvina Kiadó, Bp., 2015.
2. *Nem élednek a legvilkkoltak*. Népszabadság 2015. december 30. <http://nol.hu/kultura/nem-elednek-a-legvilkkoltak-1582197>
3. Gracia Mendes *hosszú útja*. L'Harmattan, Bp., 2008.
4. *A Birodalom hőhérainak nyomában. A magyar holokauszt 70. évfordulójának emlékére*. IDRResearch Kft – GloboBook Kiadó, Pécs–Bp., 2014. (eredetileg *A La Caza de Los Verdugos Del Reich*, 2010, Barcelona – letölthető könyvként <http://www.seraporlibros.net/470872/A-la-caza-de-los-verdugos-del-reich>)
5. Alexander és Margarete Mitscherlich: *A gyászolásra képtelenül*. Múlt és Jövő Kiadó, Bp., 2014.